

k volbě terapeuta či terapeutky, nebo v samotném terapeutickém vztahu – někdy jako forma spojenectví mezi terapeutem a klientem, jindy ale také jako ohrožení. Třetí téma, nazvané *Od jednotlivce ke společenské změně*, je pravděpodobně nejzajímavější. Zabývá se tím, jak odborníci a odbornice reagují na feministickou argumentaci „osobní je politické“ a do jaké míry se jejich uvědomění genderových nerovností a potřeby společenské angažovanosti promítá (a má, nebo naopak nemá promítat) do jejich psychologické praxe. Zviditelňuje se tu napětí mezi potřebou reflektovat sociální nerovnosti a podílet se na jejich změně, kterou odborníci a odbornice většinou vyjadřují, a jejich závazkem vůči individuálním potřebám svých klientů. Pro čtenáře a čtenářky, kteří sami terapeutickou či poradenskou praxi neprovozují, nemusí být toto napětí ničím zjevným. Poslední téma tak poskytuje obzvláště zajímavý vhled do psychologické praxe a dilemat, která jsou s ní ve vztahu k genderu spojena.

Dosavadní pokusy o genderovou analýzu z pozice psychologie se v českém prostředí obvykle potýkaly s nedostatkem teoretického rámce pro takovou snahu. Některé pokusy si vzaly jako své východisko filosofické a sociologické teorie a na možný přínos psychologie z hlediska kritické genderové analýzy v podstatě rezignovaly. Většina ostatních pokusů skončila na úrovni psychologického zkoumání genderových rozdílů, což je však – jak přesvědčivě ukazuje recenzovaná kniha – problematické a reduktivní. Kniha Kateřiny Machovcové je v tomto ohledu velmi cennou výjimkou, protože v českém prostředí představuje jednu z prvních skutečně psychologických genderových analýz, tedy pohled na gender, který je pevně zakotven v psychologických konceptech a perspektivě, ale současně reflektuje aktuální feministické teorie, a může jim tedy také něco nového přinést. Nezbývá než doufat, že takových publikací bude v českých sociálních vědách přibývat.

PRÁCE A RODINA NA OSTŘÍ NOŽE / IRENA SMETÁČKOVÁ

KŘÍŽKOVÁ, A., MAŘÍKOVÁ, H., HAŠKOVÁ, H., FORMÁNKOVÁ, L. 2011.

PRACOVNÍ DRÁHY ŽEN V ČESKÉ REPUBLICE. PRAHA: SLON.

Tým oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR vydal další publikaci, v níž mapuje proměny podmínek a životních strategií v českých rodinách. Jak napovídá název, zaměřuje se tentokrát úzce na problematiku uplatnění žen na trhu práce, kterou však rozebírá v širších souvislostech osobního, partnerského a rodinného života daných žen i politicko-kulturních okolností. Publikace je výsledkem kvalitativního výzkumu, v němž autorky vedly rozhovory s 58 ženami, které se lišily z hlediska věku, vzdělání, povolání, počtu dětí, partnerství atd. Soubor aktérek výzkumu byl úctyhodně početný a vnitřně rozmanitý, což činí z provedeného výzkumu jednu z nehlubších sond do fungování

genderového řádu v české společnosti. Výzkum nepřichází se zásadně překvapivými zjištěními – jeho závěry byly očekávatelné na základě zahraničních i předcházejících českých studií. Ovšem originalita ve smyslu novosti výsledků není jediným, ani hlavním parametrem kvalitního vědeckého počínu. Autorky v publikaci na životních reflexích svých informantek ukazují, že v české společnosti existují značné genderové nerovnosti, které se dokonce v některých ohledech v porovnání s minulostí ještě více prohlubují. Potvrzují platnost takových fenoménů, jako je horizontální a vertikální genderová segregace trhu práce, duální pracovní trh a genderový kontrakt. Díky široké skupině aktérek pocházejících

Dudová, Radka. 2012. *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Problematika umělých potratů není v současné době v České republice často otevírána – snad proto, že k legalizaci interrupcí došlo v této zemi již v roce 1957, či proto, že počet interrupcí nyní dosahuje historického minima. Málo se ale ví o tom, co tuto první legalizaci provázelo, jakým způsobem byly interrupce v období komunismu chápány a regulovány a jak tento historický vývoj ovlivnil současný status quo v této oblasti.

Kniha popisuje a analyzuje diskuze, které předcházely změnám legislativy o interrupcích od 50. let 20. století, a způsoby, jakými byly v Československu vytvářeny politiky interrupce. Vychází přitom z teorie Michela Foucaulta a představuje regulace interrupcí jako příklad působení biomoci v rámci socialistického režimu.

z různých sociálních skupin ale navíc rozkrývají specifické fungování uvedených fenoménů v závislosti na konkrétním dobovém kontextu a přítomnosti různých sociálně třídících znaků, které mají samy hierarchizující potenciál a v kombinaci s genderem zesilují diskriminační mechanismy. Autorky nevyvozuji z výzkumných zjištění praktická opatření vedoucí k eliminaci genderových nerovností. Naopak končí knihu otázkou „Co s tím?“, kterou můžeme chápat jako řečnickou průpovídku, ale také jako snahu podnítit čtenářstvo, aby samo formulovalo doporučení ke změně společenské praxe, pro něž výzkum poskytuje nespočetné zdroje v podobě zkušeností aktérek.

Publikace je tvořena osmi kapitolami a přílohami. Těžistěm jsou kapitoly 4 až 7, které představují hlavní výsledky z analýzy rozhovorů strukturované podle životních fází, a dále závěrečná kapitola shrnující klíčová zjištění. První tři kapitoly tvoří teoreticko-metodologický úvod výzkumu. První kapitola je stručným, ale výstižným vhladem do vývoje uplatnění žen na českém pracovním trhu od druhé poloviny 20. století. Zaměstnanost je rozebírána zejména v souvislosti s opatřeními rodinné politiky, jako je existence rodičovského příspěvku (jehož pojetí, délka i výše se proměňovala), a nabídkou zařízení péče o děti předškolního věku. Je uváděna také genderová segregace pracovního trhu, která na neformální i oficiální úrovni asociovala některá povolání s ženami, a jiná s muži. Bohužel, stranou zůstává rozbor vzdělávacího systému, který genderovou polarizaci povolání předjímá a homogenizuje studijně-profesní trajektorie žen a trajektorie mužů do značné míry již před tím, než na trh práce vstoupí.

Druhá kapitola nabízí přehledné přiblížení hlavních teoretických konceptů, které se vztahují k genderovým nerovnostem na trhu práce a ke sladování rodinného a pracovního života. Je ukázána i jejich aplikace na české prostředí na základě předcházejících studií, na řadě z nichž se podílely samy autorky. Cenné je, že vedle opakovaně zpracováva-

ných informací o vývoji ve druhé polovině 20. století se zde autorky vyjadřují ke zcela aktuálnímu stavu rodinné a zaměstnanecké politiky. Ačkoliv je kapitola velmi dobře pojata, o jejím zařazení do publikace mám pochybnosti. Autorky chtěly čtenářkám/ům představit svoji teoretickou lokaci, z níž přistupují ke sběru i analýze dat. Vědecká poctivost, která náleží k tradici feministické epistemologie a metodologie, však v tomto případě oslabuje samotné vyznění textu jako celku. Na začátku knihy je řečeno, jak fungují pracovní dráhy žen, a zbývající část knihy už je „pouhou“ ilustrací těchto mechanismů. Jen ojediněle se v kapitolách zaměřených na analýzu rozhovorů setkáme s novým argumentem – obvykle jde o dokumentování již známých a v úvodu popsaných mechanismů na příkladech ze života konkrétních žen. Nejen, že takový text ztrácí gradaci (napínavost a závěrečné prohlédnutí, které nese katarzi), ale navíc pro některé čtenáře/ky může působit nedůvěryhodně, protože se mohou domnívat, že autorky k výzkumu nepřistupovaly otevřeně, nýbrž se snažily jen potvrdit své předpoklady. Dilema mezi vědeckou transparentností a literárními kvalitami je u odborných publikací vždy přítomné a způsob, jakým se jej autorky rozhodly vyřešit, nelze pokládat za chybný – není to otázka vědecké správnosti, ale osobní preference.

Třetí kapitola představuje metodologii výzkumu. Jak již bylo řečeno výše, výzkum byl založen na rozhovorech s 58 ženami. Jednalo se o rozhovory narativně-biografické, jejichž volba je podrobně zdůvodněna ve vazbě na téma a feministické zaměření výzkumu. Ovšem průběh rozhovorů a jejich následná analýza jsou popsány až příliš stručně a zcela upozaděn zůstal přehled a rozbor kategorií, které z analýzy vystoupily. O analytických kategoriích si tak můžeme udělat představu pouze na základě struktury dalších kapitol, které představují hlavní výsledky. Ačkoliv narativně-biografické rozhovory mapující průběh života informantek s osobně významným členěním je pro výzkum pracovních drah vhodným nástrojem, je důležité přihlížet

SÍŤOVÁNÍ MIGRANTEK V EVROPĚ A V ČESKÉ REPUBLICĚ / Sabe Amthor Soe

V roce 2006 iniciovala Evropská ženská lobby¹ (EWL) projekt „Equal Rights. Equal Voices. Migrant Women in the European Union“, v jehož rámci se zrodila myšlenka migrantek založit Evropskou síť migrantek² (European Network of Migrant Women – ENoMW), která by podpořila rovné zacházení, stejná práva a integraci migrantek v evropských zemích. Tato iniciativa vznikla proto, aby zájmy migrantek mohly být hájeny samotnými migrantkami. Do sítě ENoMW se zapojily národní platformy migrantek z 16 zemí EU. Od počátku bylo cílem takto vzniklé platformy reprezentovat společné zájmy a potřeby migrantek žijících v zemích EU, poskytovat informace evropským institucím, vládám EU a široké veřejnosti, a podílet se na podávání připomínek při vytváření a implementaci evropských politik, které mají dopady na životy migrantek.

ENoMW, jejíž činnost byla oficiálně zahájena v červnu 2010 na půdě Evropské komise v Bruselu, pravidelně podává připomínky v rámci procesu vzniku a aktualizace evropských směrnic týkajících se migrace a integrace. Od začátku svého působení se zástupkyně ENoMW pravidelně účastní veřejných slyšení v Evropském parlamentu a navrhuje doporučení k evropské legislativě. Mezi prioritní oblasti, kterým se při podávání připomínek k legislativě ENoMW věnuje, patří například právo na sloučení rodiny migrantů nebo přístup migrantek bez dokumentů ke zdravotní péči.³

Také v České republice vznikla ze strany migrantek potřeba, aby jejich zájmy a potřeby byly vysloveny a prosazovány do politik v oblasti migrace a integrace samotnými migrantkami. K tomu byla ale nutná existence fungující národní platformy, která pomůže formulovat společné zájmy migrantek.

také k jejich limitům. Ty se vztahují zejména k tomu, že rozhovory jsou retrospektivní – aktérky hovoří o svých životních rozhodnutích, z nichž řada se odehrála velmi dávno (Bamberg 1997). Jejich výpovědi tak nejsou zachycením toho, jak tehdy danou událost vnímaly, nýbrž jak si na tuto událost a své prožívání vzpomínají. Zpětný pohled může akcentovat odlišné aspekty události, než které byly podstatné v dané chvíli. Stávající zvýznamňování určitých stránek osobní historie je samozřejmě a navíc badatelsky zajímavé, protože to poukazuje na identitu akterek. Při analýzách je na to však nutné pamatovat a výsledky nepředkládat jako záznam události, ani jako subjektivní vnímání události, nýbrž jako subjektivní vzpomínání na události. Kromě toho je třeba také počítat s identitně-formativním rozměrem rozhovorů. V rozhovorech dochází k fragmentované sebe prezentaci – aktérky hovoří o určitém aspektu své identity v závislosti na tématu interview, a ačkoliv je jejich identita bohatší a rozmanitá, v zájmu poskytnutí uceleného, přehledného obrazu o sobě samých tendují ke zdůrazňování těch informací, které potvrzují do popředí vytažený aspekt identity (Rubin, Rubin 1995). Obě tato rizika si autorky jistě uvědomují a v analýzách k nim přihlížely (respektive teoreticky se s nimi vyrovnaly), ovšem v samotné publikaci jejich tematizace chybí.

Od čtvrté kapitoly se již publikace noří do dat a s pomocí úryvků z rozhovorů nás seznamuje s tím, jak aktérky vzpomínají na jednotlivé etapy svého vztahování se k trhu práce. Nutno předeslat, že práce využívá velké množství relativně dlouhých doslovných citací, což text činí důvěryhodným a zajímavým. Snaha o autentičnost výpovědí se však často míjí účinkem. To, co je smysluplné v ústním podání a v kontextu celého rozhovoru, kdy si postupně jako posluchačky zvykáme na osobní styl promluvy naší komunikační partnerky, působí v přepsaném výňatku nejasně. Pro účely analýzy jsou samozřejmě úplné přepisy rozhovorů nutné, ovšem v následné publikaci považují za vhodnější použít

mírnou (a přiznanou) úpravu výpovědí tak, aby byl zachován obsah, ale zvýšila se srozumitelnost. Důvodem je nejen vyšší čtenářská kvalita textu, ale také úcta k informantkám, jejichž řeč v doslovném přepisu působí méně kompetentně, než tomu bylo v ústní prezentaci.

Obsahově se hlavní kapitoly postupně zabývají vzpomínkami na první zkušenosti se zaměstnáním (čtvrtá kapitola), znevýhodňováním v průběhu zaměstnání (pátá kapitola), vztahem k trhu práce v průběhu raného mateřství (šestá kapitola) a opětovným zapojením do zaměstnání po rodičovské (sedmá kapitola). K časovému strukturování vybízejí narativně-biografické rozhovory, ovšem probíraná témata se logicky prolínají, a to jak ve vyprávění samotných žen, tak i v následné analýze. Za skutečný vrchol práce lze považovat šestou a sedmou kapitolu, které jdou k podstatě sladování pracovního a rodinného/osobního života. Tyto části poskytují nejzajímavější data (např. o zneužívání práce žen či o vyjednávání v rámci partnerských vztahů) a zdají se být analyticky nejpropracovanější. Výňatky z rozhovorů zde nejsou pouze převypravovány (jak se místy stává v předcházejících kapitolách), nýbrž jsou důkladně interpretovány a zařazovány do teoretického kontextu.

Závěrečnou kapitolu můžeme vnímat jako zrcadlo druhé kapitoly, s níž tvoří pomyslný kruh, v jehož středu stojí data z rozhovorů. Protože došlo především k potvrzení konceptů, které byly popsány na začátku práce, obě kapitoly jsou spíše svými kopiemi než vzájemnou konfrontací. Nicméně zopakování platnosti už dříve potvrzených zjištění nemusí být na škodu.

Jak výzkum potvrdil, hlavní příčina znevýhodnění žen na trhu práce spočívá v genderové polarizaci a androcentrismu, které se prolínají soukromým i veřejným prostorem a způsobují v obou genderovou dělbu práce. Domácí a profesní sféra se tak na sobě stávají závislé, přičemž v základu jejich vazby stojí jednak heteronormativita, jednak nadřazování placené práce jiným typům činností. První východis-

---

Evropská kontaktní skupina, o. s. (EKS),⁴ která se dlouhodobě zabývá problematikou migrantek v ČR a jejich integrací, se proto rozhodla svými aktivitami pomáhat migrantkám v ČR více se zviditelnit a prezentovat se jako celek. EKS se také aktivně podílela na zakládání Evropské sítě migrantek (ENoMW).

Od roku 2009 EKS poskytuje potřebné zázemí pro aktivity národní platformy migrantek. Smyslem aktivit české národní platformy migrantek je posilovat postavení migrantek v české společnosti, a to prostřednictvím sdílení zkušeností žen s integrací v ČR, vytyčením specifických cílů, zájmů a potřeb migrantek, o kterých následně informuje odbornou i širokou veřejnost. Témata, kterými se migrantky zabývají, jsou např. genderové aspekty migrace a integrace, migrantky na trhu práce, pracovní podmínky, rodičovství v procesu migrace a integrace, zdravotní péče. Národní platforma migrantek v ČR, která se stále rozvíjí a nyní existuje v podobě neformální skupiny, vítá všechny aktivní migrantky žijící v České republice, které mají zájem společně identifikovat klíčové oblasti a podílet se na zlepšení své situace. Mělo by být především v zájmu samotných migrantek, aby jejich hlasy byly vyslyšeny.

EKS podporuje svými aktivitami rozvoj národní platformy migrantek. Pořádá různá školení na míru podle potřeb a požadavků migrantek a rovněž organizuje odborné semináře a zprostředkovává setkávání migrantek s vlivnými představiteli a představitelkami z oblasti politiky nebo veřejné správy či médií.

Od roku 2010 probíhá projekt „Networking Migrant Women“, v jehož rámci se migrantky ze tří zemí EU (ČR, Německo, Irsko) setkávají, vyměňují si své zkušenosti s integrací v Evropě a společně pojmenovávají své potřeby a řešení problematických situací. V únoru 2011 se konalo první setkání migrantek v rámci tohoto projektu v Praze, kde se migrantky shodly, že bez ohledu na zemi původu a zemi nového domova mají podobné zkušenosti a problémy, které se dají společně řešit.

ko odkazuje k modelu heterosexuálního partnerského vztahu, v němž se partner primárně realizuje ve veřejné sféře, zatímco partnerka v soukromé sféře. Tento model je ideálem, k němuž se vztahují jak osobní představy a životní strategie většiny akterek, tak i rodinná a pracovní politika. Druhé východisko souvisí s klíčovou úlohou práce ve veřejné sféře, která je v rámci protestantské etiky považována za hodnotnější než práce v domácnosti, což má své symbolické i praktické (tj. finanční) konsekvence. Pracovní sféra vychází z toho, že nejlepší pracovní silou je člověk bez závazků v osobní sféře, který je plně a flexibilně k dispozici. Tato maskulinitě odpovídající norma znevýhodňuje ženy, které akceptují svoji primární zodpovědnost za péči, ale i ty, od nichž se pouze převzetí zodpovědnosti za péči v budoucnosti očekává. Spojením obou východisek a tlaků, které z nich vycházejí, dochází k oddělení životních trajektorií žen a mužů. Jejich specifčnost je dána symbolickou legitimizací genderové rozdílnosti a komplementarity na úrovni společenských i individuálních představ a zároveň strukturálně-organizačními faktory, které tyto představy zhmotňují a dále reprodukují. V důsledku toho jsou pracovní dráhy žen poměrně velmi homogenní – většina žen své životní možnosti rozvažuje v intencích dominantních společenských představ o „správné femininitě“, které si interiorizovala, a i kdyby z nich chtěla vystoupit, narazí na institucionální překážky.

To ovšem neznamená, že by se vztah žen k práci z hlediska jejich preferencí, jednání a identity plně shodoval. Výpovědi informantek názorně ukazují, že v tom, jak situace spojené se svým povoláním prožívají a jak se v nich rozhodují, sehraje klíčovou úlohu jejich konkrétní životní konstelace (např. zda žijí s partnerem nebo zda mohou využívat pomoc rodičů), dosavadní biografické zkušenosti (např. opakovaná zkušenost neúspěchu vede obvykle k rezignaci) a samozřejmě přítomnost charakteristik, jako je vzdělání, věk či zdraví. Nicméně rozdíly, které jejich působením mezi

ženami vznikají, nejsou natolik velké, aby bylo možné hovořit o plné individualizaci životních drah, ani o eliminaci vlivu genderu. Naopak. Všechny ženy, jejichž výpovědi byly v publikaci představeny, žijí životy v mantinelech, které ohraničují genderové stereotypy. Ty s využitím biologicko-esencialistických argumentů ženy asociují s mateřstvím a péčí. Vzhledem k opozici soukromé a veřejné sféry a nedostatku institucionálních opatření pro jejich propojení jsou tak ženy nuceny činit volbu mezi prací a péčí. Některé ženy jsou při této volbě v důsledku genderových stereotypů explicitně diskriminovány, jiné se jim dokázaly částečně vzeprít, ale jen díky mimořádnému pracovnímu či identitnímu úsilí, které je de facto potvrzením jejich platnosti.

Ženy s pečovatelskými závazky, které se chtěly nebo z finančních důvodů musely vrátit do zaměstnání, popisovaly své dvě strategie vůči znevýhodňujícím podmínkám. Jednou byla strategie budování jedinečné agendy, v níž jsou nenahraditelné. Jejich potřebnost si zaměstnavatel obvykle uvědomí v průběhu mateřské a následně je ochotnější přistoupit na takové pracovní podmínky, o které žena žádá. Tyto možnosti však má pouze velmi malá skupina žen s vysokým a specifickým vzděláním, jejichž pracovní pozice před mateřstvím byla výjimečná. Opačnou strategií byla rezignace – ženy přijaly, že jako matky nemohou zastávat pracovní pozici, o kterou by stály a pro niž by měly kvalifikaci. Takové ženy obvykle pracují v nižších pozicích jako „holky pro všechno“, jsou zastupitelné a jsou vystaveny nevýhodným pracovním podmínkám (např. místo úvazků brigády nebo švarcsystém) a neustálému riziku ztráty zaměstnání. Ani částečné úvazky se za stávajícího stavu genderového řádu neosvědčují, protože ženy dokládají jejich finanční nevýhodnost a efekt brzdy pro kariérní postup.

Ačkoliv výzkum doložil, že většina žen matek má zájem nebo nutnost pracovat, většina z nich více či méně akceptuje znevýhodňující nastavení současné společnosti a podřizuje mu svá očekávání i konkrétní chování v pracovní i domácí

Je však nutné, aby dialog mezi přijímací společností a migrantkami probíhal pravidelně a aby obě strany přistupovaly aktivně k tématu integrace. Úspěšná integrace migrantů a migrantek může nejen obohatit multikulturní společnost, ale také přispět k růstu demografické a socioekonomické situace hostitelské země.

Poznámky

1 European Women's Lobby: www.womenlobby.org. Evropská ženská lobby je největší evropskou zastřešující organizací, která se zabývá ženskými právy a rovností žen a mužů. Sdružuje kolem 2 500 organizací z 27 členských států Evropské unie a ze tří kandidátských zemí.

2 European Network of Migrant Women: www.migrantwomennetwork.org.

3 Více viz: ENoMW launches lobbying kit on the right to family reunification: <http://www.migrantwomennetwork.org/?article268>; ENoMW launches first publication on 'Family Reunion Legislation in Europe: Is it Discriminatory for Migrant Women?': <http://www.migrantwomennetwork.org/?article263>; ENoMW chair speaks at EP Public hearing on access to health care for undocumented migrants: <http://www.migrantwomennetwork.org/?article199>.

4 Viz www.ekscr.cz.

sféře. Autorky výzkumu hovoří o sebediskriminaci či sebediskvalifikaci žen. Pro některé ženy je interiorizace nerovností tak hluboká, že znevýhodnění žen považují za optimální stav (nespojují si s ním tedy negativní pocity), jiné znevýhodnění vnímají a odsuzují, ale nevidí možnost, jak situaci změnit, a proto se jí přizpůsobují. Autorky přistupují k sebediskriminaci ze sociologické perspektivy, kterou bychom mohli doplnit i o perspektivu psychologickou. Zajímavý vhled poskytuje teorie ospravedlňování systému – *system justification theory* (Jost, Banaji, Nosek 2004), podle níž lidé bez ohledu na výhodnost svého postavení podporují společenský systém založený na nerovnostech, a to proto, že mají bazální potřebu jistoty a porozumění sociální realitě, kterou upřednostňují před změnou, i kdyby vedla ke zlepšení jejich osobní situace. Platnost této teorie byla opakovaně prokázána i v souvislosti s genderovým řádem (Jost, Kay 2005). Vysledovaná loajalita žen, které už jsou či plánují být matkami, ke konkrétnímu zaměstnavateli i k pracovní sféře obecně, která se projevuje tím, že ustupují ze svých nároků (např. neuchází se o pozici, protože by nebylo fér po krátké době odejít na mateřskou), představuje jeden z aspektů tendence ospravedlňovat systém. Odvaha k „cestě proti proudu“ je závislá na schopnosti uvažovat o alternativách a na pocitu vlastní kompetence, která není jen důvěrou v konkrétní pracovní dovednosti, ale obecnější důvěrou v účinnost vlastního jednání, ve svou „agency“ (Stajkovic, Luthans 1998). Individuální i ve skupině sdílené negativní zkušenosti se sladováním pracovního a rodinného života způsobují pokles pocitu kompetence a vedou k již uvedené rezignaci. V zájmu integrity vlastní osobnosti ale řada žen používá rétoriku dobrovolné volby, která je v souladu s teorií ospravedlňování systému.

Výzkum srovnával zkušenosti žen před rokem 1989 a po něm. Ukázalo se, že uplatnění žen matek v zaměstnání bylo v obou režimech spojeno s řadou nejistot a konfliktů, které však v závislosti na menší stabilitě pracovního trhu a častým změnám pracovní a rodinné politiky, zesilují. Negativní

efekt dopadá zejména na ženy s nižším vzděláním a nižšími příjmy, a dochází tak k zesilování sociálních nerovností. Výzkumem popsané generační rozdíly lze na základě prezentovaných dat doplnit o jeden další – současné ženy jsou vzdělanější a získávají pečovatelské závazky později, tudíž zkušenost s explicitním znevýhodňováním v důsledku realizovaného mateřství pro ně může být více ohrožující než pro minulou generaci žen, jejichž kariéra při zpomalení či zastavení kvůli mateřství obvykle ještě nebyla příliš rozvinutá. V zájmu obhajoby své identity proto musí buď silněji ospravedlňovat stávající systém a přizpůsobit se mu, nebo pro sebe vyjednat jinou pozici v pracovní i soukromé sféře. Běžně dostupné kroky, jako je práce na částečný úvazek, drobné podnikání poskytující větší flexibilitu či vstup muže na rodičovskou, se sledovaným ženám neosvědčily. Za současného stavu genderového řádu jsou spíše nástrojem reprodukce nerovného postavení žen než opatřeními k jeho vyrovnání.

Autorky v průběhu publikace identifikují hlavní překážky pro změnu současného stavu a na základě toho i naznačují opatření, která lze podle dostupných výzkumů považovat za funkční. Navrhují upírat pozornost k institucionálním podmínkám. Současné familialistické zaměření rodinné politiky, kdy je podporována až čtyřletá domácí péče o děti, v kombinaci s formálními pravidly omezujícími využívání předškolních zařízení a zároveň jejich velmi malá dostupnost, je pastí. Její legitimizace i pro ženy samotné, které v ní uvízly, spočívá v ideálu genderově tradiční dělby práce v partnerství a zároveň v ideálu alespoň tříleté ryze rodičovské péče, k nimž jsou v laické i vědecké rovině snášeny biologicko-esencialistické argumenty. Jak ve výzkumu ukázaly příběhy žen samoživitelek nebo žen bezdětných, odchylky od heteronormativního modelu rodiny s rozdělenými kompetencemi ženy a muže jsou marginalizovány. K postupné změně genderových představ české společnosti (včetně žen samotných) by přispěla praktická opatření v podobě zkrácení rodičovské, zvýšení počtu mateřských škol

KONFERENČNÍ TURISTIKA V PRAXI ANEB CO NOVÉHO VE FEMINISMU / Blanka Nyklová

Zpráva z konferencí Feminism and Teaching Symposium (8.–9. 4. 2011, Nottingham), The Futures of Feminism¹ (5.–7. 7. 2011, Londýn), Imagining Spaces & Places (24.–26. 8. 2011, Helsinky)², Druhá konference českých a slovenských feministických studií (3.–4. 11. 2011, Brno) a několik přesahů do 8th European Feminist Research Conference (17.–20. 5. 2012, Budapešť).

Vícenásobná zpráva z konferencí zahraniční i tuzemské provenience má dvojí cíl – poskytnout přehled zajímavých příspěvků (vzhledem k omezenému rozsahu velice stručný) a zároveň nabídnout srovnání přístupů různých kontextů k feministickému bádání.

Konference Feminism and Teaching Symposium se uskutečnila v dubnu 2011 v kampusu University of Nottingham. Jejím cílem bylo mimo jiné přinést inspiraci do výuky feminizmu i feminismus do výuky jiných oborů. Důraz byl kladen i na inovativnost provedení příspěvku – přednost dostaly interaktivní nebo jinak netradiční příspěvky. Z tohoto hlediska byla nejzajímavější prezentace „Zines as emancipatory teaching tools: a workshop on collective art, authorship and education“ členek Feminist and Gender Studies Reading Group. Ziny nechaly kolovat, četly z nich úryvky a diskutovalo se o jejich významu pro výuku genderu. Na tuto prezentaci zdůrazňující kreativitu jako nástroj výzkumu a výuky tematicky navázala performance pansexuální umělkyně Annette Foster, používající prvky drag show zpochybňující hranice genderové identity radikálním způsobem. Nabídla průřez svou tvorbou ve formě prezentace a zároveň živou performanci.

Hlavní přednášku na téma „Third wave feminism and the analysis of sexism“ na konferenci v den zahájení přednesla Sara Mills. Zaměřila se, stejně jako několik příspěvků konference, na skandální rozhovor Andyho Graye a Richarda Keyse, sportovních komentátorů vyhozených kvůli sexistickému hodnocení rozhodčí Sian Massey. Sara Mills se přitom nesoustředila tolik na jejich sexistické

a jeslí, úprava podmínek pro částečné úvazky atd. Avšak pro jejich prosazení bez prvotní změny genderových představ zřejmě nebude dostatečná politická podpora. Jak již bylo uvedeno, autorky končí svoji knihu otázkou „Co s tím?“ Odpovědi musíme hledat v dalších výzkumech, a to zvláště ve výzkumech výjimečných případů (osob, jejichž životy se od dominantních ženských a mužských trajektorií liší) a ve výzkumech kulturně-komparativních, které prostřednictvím rozdílů mezi společnostmi mohou naznačit, kudy lze do zacikleného genderového řádu proniknout.

Literatura

Bamberg, M. G. 1997. „Oral versions of personal experience: Three decades of narrative analysis.“ *Journal of Narrative and Life History*, Vol. 7: 1–4.

Jost, J. T., Banaji, M. R., Nosek, B. A. 2004. „A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo.“ *Political Psychology*, Vol. 25, No. 6: 881–919.

Jost, J. T., Kay, A. C. 2005. „Exposure to Benevolent Sexism and Complementary Gender Stereotypes: Consequences for Specific and Diffuse Forms of System Justification.“ *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 88, No. 3: 498–509.

Rubin, H., Rubin, I. 1995. *Qualitative interviewing: The art of hearing data*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Stajkovic, A. D., Luthans, F. 1998. „Self-efficacy and Work-Related Performance: A Meta-Analysis.“ *Psychological Bulletin*, Vol. 124, No. 2: 240–261.

ČTYŘI KRITICKÉ REFLEXE SLOVENSKÉ POLITIKY Z HLEDISKA GENDERU / VERONIKA ŠPRINCOVÁ

CVIKOVÁ, J. (ED.). 2011. *POLITIKY A POLITIČKY. ASPEKTY POLITICKEJ SUBJEKTIVITY ŽIEN*. BRATISLAVA: ASPEKT.

Nakladatelství ASPEKT vydalo v rámci projektu s pracovním názvem „Women Doing Politics“ v ediční řadě *Aspekty* soubor původních textů tří autorek – Ľubici Kobové, Zuzany Maďarové a Alexandry Ostertákové, které se různými způsoby vztahují k tématu politické subjektivity žen na Slovensku. Sborník obsahuje celkem čtyři texty, které k tématu přistupují z různých pozic, a vytvářejí tak plastický obraz vztahu žen a slovenské politiky. První text, jehož autorkou je Zuzana Maďarová, zkoumá pozici žen v průběhu událostí listopadu 1989. V další části se Ľubica Kobová zabývá otázkou biopolitiky a jejích limitů ve vztahu k projednávání Národního programu ochrany sexuálního a reprodukčního

zdraví. Třetí text, opět Zuzany Maďarové, analyzuje předvolební kampaň Magdalény Vášáryové, kandidátky na primátorku Bratislavy. Na druhou významnou slovenskou političku a její působení v pozici premiérky, Ivetu Radičovou, se zaměřuje poslední příspěvek Alexandry Ostertákové.

I přes rozmanitost témat a přístupů, použitých metod i teoretického rámce působí sborník kompaktně, protože se všechny autorky explicitně vztahují k ústřednímu tématu – politické subjektivitě žen. Velký přínos sborníku spatřuji především ve zmapování bílých míst v bádání ohledně pozice žen ve veřejném životě – ať již jako aktivních akterek, nebo jako „objektů“ politického vyjednávání.

projevy, ale spíše na řadu komentářů odsuzujících nikoli je, ale „přehnanou reakci“ na „soukromou konverzaci“. Druhým tématem její přednášky byla kritika humoru používaného k potvrzení stávající mocenské hierarchie.

Téma humoru se objevilo také v příspěvku Brazilky Karly Avanço a rovněž v prezentaci výzkumu Kristin Aune „Reasons for hope: third-wave feminism and pedagogy in the 21st century“. Kristin Aune tento výzkum prezentovala i na 8th European Feminist Research Conference v Budapešti.

Kromě praktických metod pro výuku, reflexe sexismu v nejrůznějších podobách (přednáška Bena Brabona o sexismu v mužských studiích) a zaměření na postfeminismus a reakci (backlash) proti feminismu spolu s používáním konceptů jako druhá a třetí vlna nottinghamská konference nabídla i orientaci ve zdrojích pro výuku („Finding feminist information in a „gender-neutral“ information environment“ – Anne Welsh a Julianne Nyhan) a výzvy k přímé aktivistické participaci – např. projekt centra Women’s resource center „why women“ zdůrazňující praktickou důležitost podpory ženských organizací, jež v současném ekonomickém klimatu hrají zásadní roli. Diskuse a síťování po konferenci a během ní se nesly v duchu určitého izolacionismu britských účastnic a účastníků konference, který je sice vzhledem k současné konzervativní vládě ve Velké Británii do jisté míry pochopitelný, nicméně vzhledem k nástupu obdobné rétoriky i jinde by se otevřenější přístup mohl ukázat jako konstruktivnější.

Konference The Futures of Feminism v Londýně nabídla tradičnější podobu prezentací a více prostoru věnovala literární kritice a studiu literatury (např. příspěvek o „neviditelném muži“ – Nelsonu Algrenovi – do značné míry zneuznaném jako zdroji inspirace Simone de Beauvoir). Shirin Rai v úvodní přednášce zasadila celou konferenci do rámce kritiky současného sociopolitického vývoje. Ve vztahu k feministickým budoucnostem zdůraznila nutnost překlenování propastí – připomněla geografii exkluze, ghetta reál-